

Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de secimlerin kısa tarihi

Mehmet .Alkan

I) Osmanlı Devleti D nemi

Osmanlı Devleti XIX. asırda oldukça güç yıllar yaşıyordu. III. Selim'den beri devleti yeniden yapılandırma çabaları yoğunlaşmış, idare, maliye ve askeriyenin düzenlenmesi yaşamsal bir gereklilik halini almıştı. Osmanlı devleti varlığını sürdürebilmek için modernleşmeye önce ordudan başladı. Ardından yönetim sistemi

ele alındı. Ama Osmanlı toplumu da değişiyordu. Ticaret hayatı gelişiyor, ihracat ve ithalat artıyor, ilk kez şirketler kuruluyordu. Devlet, mali açıdan güçlenebilmek için daha fazla vergi toplamak istiyor, halk ise vergilerin adil olmasını istiyordu. Üstelik Balkanlardan başlayan ulusçu akımlar, etnik ve dini toplulukları ayrılık yönünde etkiliyordu.

A) Tanzimat D nemi

Osmanlı yöneticileri, "devletin kurtuluşu" için, halkın isteklerini göz önünde tutan, ciddiye alan daha etkin bir yönetim kurmak gerektiğini anlamışlardı. Tanzimat Fermanı olarak bilinen belge, 3 Kasım 1839'da bu amaçla ilan edilmişti. İşte bu sıralarda Osmanlı toplumu ilk kez seçimle tanıştı.

Devlet, daha etkin vergi toplayabilmek amacıyla taşrada

Muhassıl Meclisi (Meclis-i Muhassılın) adıyla yerel kurumlar oluşturdu. Bu kurumların başında bir tür mali vali olan ve "Muhassıl" olarak adlandırılan bir yönetici olacaktı. Muhassılın yanında bir meclis bulunacak ve atamayla gelen üyelerin yanısıra bir kısmı da seçimle işbaşına geleceklerdi. Bu meclise üye olmak isteyen adaylar ve onları se-

çecek olanlarda belirli koşullar aranılıyordu. Aday ve seçmenlerin erkek olmaları, o yörenin akıllı, namuslu ve muteber kişilerinden olması gerekiyordu. Seçmenlerin ise akıllı, sözden anlar ve emlak sahibi olmaları öngörülmüştü. Önce seçmenlerin bir listesi çıkarılıyor, aday olmak isteyenler adlarını mahkemeye yazdırıyor, sonra da seçmenlerin oylarına başvuruluyordu.

Doğrudan demokrasi örneğini anımsatan bu seçimler şöyle yapılacaktı. Adaylar teker teker seçmenlerin karşısına gelecekler, adayın seçilmesini isteyenler bir tarafa, istemeyenler ise diğer bir tarafa toplanacaktı. Seçilmesini isteyenler fazla ise aday seçilecek, az ise seçilemeyecekti. Eşitlik halinde kura çekilecekti. Ancak uygulamada seçimden çok atama usulünün işlediği tahmin edilmektedir.

Tanzimat'la başlayan yönetim sistemindeki reform giri-

şiminin bir diğer önemli adımı vilayet sisteminin yeniden düzenlenmesiydi. Osmanlı modernleşmesinin öncülerinden Mithat Paşa 1864 yılında Tuna vilayetinde bir uygulama başlattı. Bu uygulamayla vilayet, liva, kaza ve nahiye idare meclisleri kuruldu. Bu kısmi uygulama, 1871 yılında bütün ülkeye yaygınlaştırıldı. Hazırlanan tüzüğe göre “vilayet idare meclisi” ve yılda bir toplanan vilayet umumi meclisinde seçimle gelen üyeler bulunacaktı. Bu meclisler ilk genel seçimlerde gündeme gelecek, bu üyelerin bir kısmı ilk Osmanlı parlamentosunun da mebusları olacaklardı.

B) I. Meşrutiyet dönemi (1876-1877 seçimleri)

Türkiye’de ilk anayasa, Kanun-i Esasi adı ile 1876 yılında, iç ve dış gelişmelerin bir ürünü olarak hazırlanıp, ilan edildi. Böylece Osmanlı Devleti’nde I. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu. Kanun-i Esasi’de “Meclis-i Umumi” olarak anılan ilk parlamento “Heyet-i Mebusan” ve “Heyet-i Ayan” olarak iki kanattan oluşuyordu. Parlamentonun Heyet-i Mebusan üyeleri için seçim yapılması öngörülmüştü. Ancak zaman darlığı nedeniyle seçim kanunu çıkarı-

lamadığı için ilk parlamento seçimlerinde uygulanmak üzere geçici bir yönetmelik hazırlandı. Seçmek ve seçilebilmek için erkek olmak, Türkçe bilmek, itimada layık, iyi ahlak sahibi olmak, 25 yaşından aşağı olmamak ve az çok emlak sahibi olmak gerekiyordu. Seçimler İstanbul için ayrı, taşra için ayrı bir düzenleme ile yapılacaktı. İstanbul başkent olması nedeniyle her zaman ayrıcalıklıydı. Örneğin İstanbul doğumlular vergi vermez, askere gitmezlerdi. Bu kural ilk kez yapılan seçimler için de bozulmadı. İstanbul için ayrı bir seçim düzenlemesi yapılarak 10 mebus seçileceği belirtildi. İstanbul 20 bölgeye ayrılarak seçimler yapıldı. Ve İstanbul, tarihinde ilk kez seçimle tanıştı. Taşrada ise doğrudan seçim yapılmadı. Hazırlanan geçici yönetmeliğe göre yukarıda sözü edilen il genel meclislerindeki üyeler, ikinci seçmen (münteh-

hib-i sani) sayılarak mebusları seçtiler.

Seçimler sonucunda Türkiye’nin ilk parlamentosu Dolmabahçe Sarayı’nda yapılan bir törenle 19 Mart 1877’de II. Abdülhamid’in huzurunda açıldı. Parlamento ilk toplantısını ertesi gün, 20 Mart 1877 günü Sultanahmet’teki Darülfünun binasında yaptı. İlk meclis, 28 Haziran 1877’de Osmanlı-Rus Savaşı’nın çıkması nedeniyle dağıldı.

İkinci genel seçim aynı yıl, yine zaman darlığı nedeniyle ve aynı esaslara göre yapıldı. 13 Aralık 1877’de açılan ikinci meclis kısa süre sonra II. Abdülhamid tarafından, Kanun-i Esasi’nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak 14 Şubat 1878’de kapatıldı. II. Abdülhamid parlamentoyu “tatil” ederken 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını bahane etmişti. Zira parlamento, savaştaki başarısız

tutumu nedeniyle hükümeti, dolayısıyla da padişahı eleştirmiş ve sorumlu tutmuştu. Eleştirilerden son derece rahatsız olan II. Abdülhamid, meclisi önce “tatil” sonra da “tehir” etmiş ve anayasayı askıya almıştı. Böylece yaklaşık otuz yıl sürecek istibdat dönemi başlamıştı.

İkinci meclis bir seçim yasağı yapmayı başardı ama uygulaması II. Meşrutiyet’te

oldu. Hazırlanan bu yasa kimi değişikliklerle 1943 yılına kadar yürürlükte kaldı.

I. Meşrutiyet döneminde iki kez genel seçim yapıldı. Seçimde iki dereceli ve basit çoğunluk seçim sistemi uygulandı

C) II. Meşrutiyet dönemi (1908,1912,1914,1919 seçimleri)

İttihat ve Terakki Cem’iyyeti’nin yoğun faaliyetleri sonucunda 23 Temmuz 1908’de Anayasa, yeniden yürürlüğe girdi ve Meşrutiyet yeniden ilan edildi. Ardından, Mebusan Meclisi için ilk seçimlerin aynı yılın Kasım ve Aralık aylarında yapılması kararlaştırıldı. O günlerin iletişim ve ulaşım olanakları içinde seçimler bir gün içinde yapılamıyor, günlerce sürüyordu. Örneğin İstanbul’da seçimler 5

Adaylar teker teker seçmenlerin karısına gelecekler, adayın seçilmesini isteyenler bir tarafa, istemeyenler ise diğer bir tarafa toplanacaktı. Seçilmesini isteyenler fazla ise aday seçilecek az ise seçilmeyecekti. (1839)

günde yapılmıştı. İstanbullular henüz seçim yaparken, Trabzon ilinde seçimler bitmiş, mebuslar İstanbul'a gelmişlerdi bile.

Osmanlılar 30 yıl sonra gerçek anlamda ilk kez oy kullandılar. Seçimler, 1877 Meclisi'nde görüşülen, "İntihab-ı Mebusan Kanunu"na göre iki dereceli olarak yapıldı. Seçme ve seçilme yaşı 25 olarak belirlenmiş, devlete az çok bir vergi vermek koşulu getirilmişti.

II. Meşrutiyet'in ilk parlamentosu 17 Aralık 1908'de İstanbul'da büyük bir coşku ile toplandı. Parlamento seçilen mebusların çoğu İttihat ve Terakki'nin önerdiği ya da desteklediği adaylardı.

Dayaklı-sopalı seçimler

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından başlayan Türkiye'nin ilk çok partili siyasal yaşam deneyimi seçim baskıları ve yolsuzluklarını da beraberinde getirmişti. İlk genel seçimden üç yıl sonra 11 Aralık 1911'de İstanbul mebusluğunun boşalması üzerine ilk kez ara seçim yapılmıştı. Seçimde İttihat ve Terakki Cem'iyeti, Dahiliye Nazırı Memduh Beyi aday göstermişti. Dönemin muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı ise Tahir Hayrettin Bey'di. Yapılan seçimde, İttihatçıların adayı tek bir oy farkla seçimi kaybetmiş, İtilafçıların adayı kazanmıştı. Bu aynı zamanda, İttihat ve Terakki'ye yönelik muhale-

fetin de arttığının kanıtıydı. Bu nedenle, 1912 yılındaki Meşrutiyet'in ikinci genel seçimlerinde, İttihatçılar tam bir baskı ve korku ortamı yarattılar. Sandık başına oy kullanmak için giden Osmanlı yurttaşları, İttihatçıların fiili saldırı ve baskılarıyla karşı karşıya kaldılar. İttihatçılar devlet olanaklarını kullanarak oyların muhalefete gitmesini engellediler. Seçim sırasında askeri ve sivil devlet memurları seçime müdahale ettiler. Başkalarının adına oy kullanmak, oy sayımı sırasında hile yapmak gibi yolsuzluklar da seçimlerin sonucuna gölge düşürdü. Bu seçimlere dönemin muhaliflerince "dayaklı seçim" ya da "sopalı seçim" adı verilmiştir. Seçim sonucunda İttihatçılar 270, muhalif-

ler ise 15 mebus kazandı.

Balkan Savaşı seçimlerin yapılmasını geciktirmişti. Bu arada "Bab-ı Ali" baskını olarak adlandırılan darbeden sonra İttihatçılar hükümete hakim oldular. İttihat ve Terakki, tek-parti rejimini kurdu. Nisan 1914'de yapılan beşinci genel seçimlerde parlamentonun neredeyse tamamı İttihatçı adaylardan oluşmuştu. Parlamento, 14 Mayıs 1914 tarihinde açıldı. Bu seçimlerden önce seçim yasasında bir önemli değişiklik yapılmış, ordu mensuplarının, askerlik hizmetinde buldukları süre içinde birinci ve ikinci seçmen olamayacakları hükme bağlanmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu bu meclisin görev süresi içinde I. Dünya Savaşı'na girmiş ve yenilmişti. Bu meclis, Mondros Mü-tarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra 20 Aralık 1918 tarihinde feshedildi.

Son Osmanlı seçimleri

Osmanlı döneminin son genel seçimi Aralık 1919'da yapıldı. Ülkenin bir kısmı fiilen işgal edilmişti. İşgal altındaki yerlerde, örneğin Yunan ordusunun işgal ettiği İzmir'de seçim yapılamadı. Adana'da da seçimler yapılamamıştı. Ama İstanbul'daki Adanalılar gizlice toplanarak ikinci seçmenlerini seçtiler. Bunlar da, 4 mebus seçerek son parlamentoya gönderdiler. Seçimleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği Ana-

dolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları ezici bir çoğunlukla kazandılar. Bu arada ilk sosyalist mebus olan Numan Usta da parlamentoya girmişti. Kısa ömürlü son Osmanlı Meclisi 12 Ocak 1920'de Fındıklı'daki binada toplandı. Anadolu hareketinin lideri Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cem'iyeti Hey'et-i Temsiliye namına, son Osmanlı Meclisi başkanlığına kutlama telgrafını çekti Anadolu hareketini destekleyen bu meclis, günümüz Türkiye'sinin sınırlarının oluşturulmasına temel olan ve Misak-ı Milli (Ulusal Ant) olarak adlandırılan belgeyi 28 Ocak 1920'de kabul etti, Erzurum ile Sivas Kongreleri'ndeki kararları da onayladı.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edildiği gün, mebusların bir kısmı tutuklanıp Malta Adası'na sürüldüler. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 18 Mart 1920'de son toplantısını yaptı ve 5 Nisan 1920'de de kürsüye siyah bir bez örtülerek 1876'da kurulmuş olan Osmanlı parlamentosu fiilen de tarihe karıştı.

II) Cumhuriyet D nemi

A) Tek-parti d nemi

1) E siz ilk meclis (1920 seçimleri)

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yıkılan 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu içinden eşsiz bir mücadele ile yeni bir ulus-devlet doğuyordu. Ülkenin işgal edilmesi yerel direniş hareketlerini ve örgütlerini ortaya çıkarmıştı. Önce herkes kendi başının çaresine bakmaya çalıştı. Bu dağınık direniş hareketleri ve yerel kongreler Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde güçlerini birleştirmeye başladılar. Amasya görüşmeleri ile Erzurum ve Sivas Kongreleri yeni oluşumun en önemli evreleri oldu.

İstanbul'un işgaliyle Mebusan Meclisi kapatılınca Müdafaa-i Hukuk hareketinin yürütme organı durumundaki "Heyet-i Temsiliye" adına Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bir

seçim bildirisi yayınladı. Bildiride İstanbul'da toplanmasına olanak kalmayan Mebusan Meclisi'nin Anadolu'nun emin bir yerinde toplanması gerektiğini belirtiyordu. Ankara'da toplanması kararlaştırılan bu meclis, olağanüstü yetkilere sahip olacaktı. Büyük Millet Meclisi'nin üyesi olmak için son Osmanlı Meclisi'nin mebusları, Ankara'ya davet edilmişti. Ancak olanak olan yerlerde her ilden 5 temsilci gönderilecek şekilde seçim yapılması kararlaştırılmıştı. Böylece bir yandan, çağrılı üyelerin oluşturduğu 1919 yılı genel seçimlerinde seçilmiş mebuslar, diğer yandan ise, 19 Mart 1920'de yayınlanan beyanname ile yapılan genel seçimler sonucu seçilen mebuslardan oluşan Birinci Büyük Millet Meclisi, dünya tarihinde ender

görülen bir şekilde iki farklı seçimle oluşan bir parlamento olmuştu. Bu meclis, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı yürütmüş, Cumhuriyet'i müjdelemiş ve saltanatı kaldırarak Lozan Konferansı görüşmelerini başlatmıştı. Bir anlamda Cumhuriyet'in ilk anayasasını "Teşkilat-ı Esasiye" adıyla kabul etmişti. Anayasa'da seçimlerin iki yılda bir yapılması öngörülmüştü.

2) CHP'li Cumhuriyet

(1923,1927,1931,1935,1939, 1943 seçimleri)

Lozan görüşmeleri son aşamasına gelmişti. İnönü, görüşmeleri yürüten heyetin başındaydı. Meclis içindeki muhalefet ise güçlenmişti. İkinci grup İsmet Paşa'nın tutumuna ve Lozan Anlaşması'nın yapılmasına karşı çıkmaya başlamıştı. Anlaşma'nın imzalanmasını tehlikeye atmak istemeyen Gazi Mustafa Kemal, seçimlere gidil-

mesine karar verdi. Seçimden önce 3 Nisan 1923'de seçim yasasında değişiklikler yapıldı. Eskiden her 50.000 erkek başına bir mebus seçilirken, bu rakam 20.000 olarak değiştirildi. Seçmen yaşı ise 18'e indirildi. Seçmek ve seçilebilmek için vergi vermek zorunluluğu kaldırıldı.

Birinci Meclis'te partiler yoktu. İki grup vardı. İlki, birinci grup olarak adlandırılan Müdafaa-i Hukuk grubuydu. Diğeri ise "İkinci Grup" olarak adlandırılan muhalif gruptu. Bu grup, seçimlerden önce seçim yasasında değişiklik yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesini olanaksız kılmak istedi, ama başaramadı. Bu İkinci grup, alınan seçim kararını protesto etti ve seçimlere katılmadı. Müdafaa-i Hukuk grubu ise her bölgeden milletvekili listelerini kendisi hazırladı. Bazı kişiler, örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mardin'den aday olduğunu gazetelerden öğrenmişti. Seçim öncesinde Müdafaa-i Hukuk Cem'iyyeti, Halk Fırkası adını aldı. Seçimler sonucu oluşan parlamento, Müdafaa-i Hukuk grubunun isimlerinden oluşuyordu.

Seçimler 28 Haziran 1923'de yapıldı. 23 Temmuz 1923

Seçmek ve seçilebilmek için erkek olmak, T rkçe bilmek, itimada layık, iyi ahlak sahibi olmak, 25 ya ımı a mı ve az çok emlak sahibi olmak gerekiyordu. (1877)

tarhinde imzalanan Lozan Anlaşması onaylandı. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edildi ve oybirliği ile Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyet'in ilk hükümetini de İsmet Paşa kurdu. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1960 yılına kadar yürürlükte kalan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu (Anayasa) da yaptı. Laiklik ve devrimler konusunda temel dönüşümler başlamış, hilafet kaldırılmış, medreseler kapatılmıştı.

Üçüncü dönem Büyük Millet Meclisi için, ikinci seçmenlerin seçimi 20 Temmuz 1927'de başlamıştı. Mebus seçimi ise 1 Eylül'de yapıldı. Seçimden önce yapılan 16 Haziran 1927 tarihli yasa değişikliği ile ordu mensuplarının adaylıklarını koymadan önce ordudan istifaya etmeleri veya emekliliklerini istemeleri şart koşuldu. Seçim öncesinde Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Kazım Karabekir Paşa askerlikten emekli oldular. Mustafa Kemal, zaferden sonra ilk kez İstanbul'a gelmiş, seçim hazırlıklarını da burada yürütmüştü. 20 Temmuz'da ikinci seçmenlerin seçimine başlandı. Halk davullarla zurnalarla, hatta bazı yerlerde bando ile seçime davet ediliyordu. Gazi, oyunu Beşiktaş'ta, İsmet İnönü ise, Heybeliada'da kullanmıştı.

Tek-parti dönemi boyunca iki kez çok partili siyasal yaşama geçme girişimi yaşandı. Bunlardan ilki, 1924 yılındaki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla yaşanan deneyimdir. Bu parti, seçimlere katılmamıştır. İkincisi ise Atatürk'ün emriyle ve Fethi Okyar öncülüğünde 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla yaşanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1930 yılındaki belediye seçimlerine katılmasına rağmen tıpkı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi kısa süre sonra kapatıldığı için genel seçimlere katılamamıştır.

Cumhuriyet'in üçüncü genel seçimleri 1931 yılında yapıldı. 1931 seçimlerinde CHP adayları dışında bağımsız milletvekilleri de adaylıklarını koymuşlardı. Ayrıca seçim, İstanbul'da 1 Mayıs ile aynı tarihe rastlamıştı. Seçimlerde komünistler bildiri dağıtmışlar ve bazı komünist liderleri

gayri resmi olarak bağımsız aday göstermişlerdi. CHP de ilk kez işçi ve çiftçi adaylara eskisinden fazla yer ayırmıştı. Bu seçimlerde CHP'nin adayları her yerde ikinci seçmenlerin bütün oylarını alamamışlardı.

Kadınlar ilk kez 1935 genel seçimlerine katılmıştır. (Kadınlar ilk kez 1930 yılında yapılan yerel seçimlerde oy kullanmışlar, sonra da 1934 yılında seçim yasasında yapılan bir değişiklikle de seçme ve seçilebilme hakkına sahip olmuşlardı.) Seçimden önce seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştı. Kısa süreli de olsa milletvekiline sayılay, Meclis'e de kamutay dendi. İkinci seçmen seçimi, 16 Ocak'ta başladı. Mebus seçimi ise 8 Şubat'ta yapıldı. Toplam 415 milletvekili seçildi. Gayrimüslim yurttaşlar ilk kez bu seçimle Meclis'e girmişlerdi. Cumhuriyet, yurttaşlar arasında seçmen kültürünü küçük yaştan itibaren yerleştirmeyi önemsiyordu. Bu amaçla 1935 seçimlerinde ilkokul öğrencileri sınıflar halinde seçim yerlerine götürülmüş ve seçim sürecine doğrudan tanık olmaları sağlanmıştı.

1938 yılında Cumhuriyet, kurucusu, Mustafa Kemal Atatürk'ü kaybetmişti. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesi sonrasında altıncı TBMM'sini oluşturacak seçim yapıldı. Seçim öncesinde ikinci seçmenlerle danışma toplantıları düzenlendi. İkinci seçmenlerin seçimine 15 Mart 1939 tarihinde başlandı. Oy verme süresi beş gündü. Mebus seçimi ise 26 Mart'ta yapıldı. Ayrıca yine CHP, bağımsız milletvekili seçilebilmesi için adaylara çağrı yaptı. Beşinci Meclis'te 8 olan kadın milletvekili sayısı Altıncı Meclis'te 13'e çıkmıştı. Genel seçimlerin ardından, 29 Mayıs 1939'da Ankara'da yapılan CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nda, parti tüzüğünde yapılan değişiklikle "parti içi muhalefet" ve denetim yapması amacıyla "müstakil grup" kurulmasına karar vermesidir.

1943 yılında yapılan genel seçimlerde de CHP seçime yine tek parti olarak katıldı. Ancak illerdeki adayların sayısı artırılarak seçmene bunlardan birini tercih etme olanağı tanınmıştı. Bu nedenle 458 milletvekilliği için

530 aday gösterilmişti. İkinci seçmenlerin seçilmesi 15 Şubatta başlamış ve 20 Şubat'a kadar devam etmişti. Mebus seçimi ise 28 Şubat'ta yapıldı.

Çok partili siyasal yaşama geçinceye kadar Türkiye'de yapılan genel seçimler dört yılda bir ve iki dereceli olarak yapıldı. Seçim bölgeleri il olarak belirlenmişti. Tek-parti dönemi boyunca seçimlere siyasal kültürün önemli bir boyutu olarak özel bir önem verilmiş, yaygınlaştırılmaya, kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Hemen her seçimden sonra "sandık alayı" verilen bir tören düzenleniyordu. Oy sandıkları bayraklar, halılar, çiçek ve dallarla süsleniyor ve bir kamyonun kasasına konuyordu. Kamyon, otomobiller, milli kıyafetler giydirilmiş okul çocukları ile esnaf cemiyetleri ve büyük bir halk kitlesi eşliğinde yola çıkarılıyor, "hakimiyet milletindir" gibi dövizler taşıyor ve caddelerden geçerek vilayete götürülüyordu.

1927 seçimlerinde seçime katılma oranı %20 civarındaydı ve bu oran oldukça düşüktü. 1931 seçimlerinden itibaren seçime katılımı arttırmak için propaganda faaliyetine önem verildi. Seçim propagandası, rejimi de meşrulaştırmaya yönelik olarak önem kazanmıştı. Seçim dönemlerinde basından yararlanılmıştı. Sinemalarda kısa filmler gösteriliyor, radyodan konuşmalar yapılıyordu. "Halk hatip"leri meydanlarda "nutuk" atıyorlardı. Seçim dönemlerinde kentler süsleniyor, taklar kuruluyordu. Propaganda afişleri duvarlara yapıştırılıyor, caddelere bez afişler geriliyordu. Amaç seçimleri bir şenlik havasına getirmek ve seçimlere geniş bir katılımı arttırmaktı. Örneğin 1943 seçimlerinde ilk kez propaganda plakları hazırlanmış ve Türkiye'nin çeşitli illerine dağıtılmıştı. Bu plaklar belediye hoparlörlerinden halka dinletirilmişti.

B) Çok Partili Cumhuriyet

1) Demokratiçili demokrasi

(1946,1950,1954,1957 seçimleri)

İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, savaşı "demokrasiler" kazanmıştı. Türkiye savaşın bitiminde Almanya ve Japonya'ya

savaş ilan ederek müttefiklerin yanında yer aldı. Artık sıcak savaş sona eriyor, "soğuk savaş" dönemi başlıyordu. Türkiye'de ise bu kez gerçek anlamda çok partili siyasal yaşama giriliyordu. Çok partili siyasal yaşamın ilk partisi, 1945 yılında Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi'ydi. 1945 yılında mecliste görüşülmekte olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, CHP içindeki ayrılığı su yüzüne çıkardı. Bu kanunun mecliste görüşüldüğü günlerde CHP, parti grubuna tarihe "dörtlü takrir" adını geçen bir önerge vermişti. Önerge Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koralan, ve Fuat Köprülü tarafından imzalanmıştı. Bu dört kişi 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kuracaklardı.

Hileli seçim

Çok partili dönemin ilk seçimi erkene alınmış, 21 Temmuz 1946'da yapılması kararlaştırılmıştı. Seçimlerden önce 6 Haziran 1946'da hükümetin hazırladığı yeni bir seçim kanunu yayınlandı. Artık seçimler tek dereceli, ama yine çoğunluk esasına göre yapılacaktı. Türk siyasal yaşamında 1876 yılından beri uygulanan iki dereceli seçim sistemi terkedilmişti. Basit çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi 1960'a

1923'de seçim yasası de i tirildi. Eskiden her 50 bin erkek başına bir mebus seçilirken, bu rakam 20 bin olarak de i tirildi. Seçmen yaşı ise 18'e indirildi. Seçmek ve seçilebilmek için vergi vermek zorunluluğu kaldırıldı.

kadar siyasal bunalımın kaynaklarından biri olacaktı. DP erken seçim için tam hazırlıklı değildi. Kurulalı henüz 6 ay olmuştu. Kısa bir tereddütten sonra seçime girmeye karar verdiler ve yoğun bir seçim kampanyası başlattılar. Demokratların yaptığı mitinglere büyük kalabalıklar katılmaya başladı. Bu durum, DP'ye yönelik baskıyı da beraberinde getirdi. Bazı DP'li yöneticiler yaralandı. Ama en vahimi Adnan Menderes'in kahyasının öldürülmesiydi.

DP hızlı bir şekilde seçim kampanyası yürütüyordu. 1946 yılındaki ilk çok partili seçimlerde ilk kez bir siyasal rekabet yaşanıyor. Seçimler büyük bir heyecan içinde yapıldı. Demokrat Parti 465 milletvekili için 273 aday göstermiş, bunun da ancak 62'si seçilebilmişti. Ancak daha oy verme sırasında itirazlar başlamıştı.

DP'nin seçim öncesinde ve sonrasında en çok eleştirdiği

konu, seçim yasasının antidemokratik hükümleriydi. Seçimlerin ardından da usulsüzlük yapıldığını öne sürerek eleştiri dozunu arttırdı. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere Bursa, Balıkesir, Adana, Konya ve Ankara’da büyük mitingler yapıldı. Seçim sonuçlarına itiraz ettiyse de bir sonuç çıkmadı. Gerçekten de Türkiye’nin bir çok yerinde seçime hile karışmış ve usulsüzlükler yapılmıştı. CHP’nin uyguladığı bu usulsüzlükler nedeniyle bu seçimler “hileli seçimler” olarak anılacaktı.

DP, seçim ve yargı güvencesinin sağlanmadığını, hükümet ile memurların tarafsız kalmadığını ve seçimlerin CHP’nin baskı ve müdahalesi altında geçtiğini ısrarla vurguluyordu. CHP ise DP’yi halkı ayaklanmaya kışkırtmakla suçluyordu. Sonbaharda yapılan il genel meclisi üyelik seçimi de benzer bir havada geçmiş, gerilim tırmanmıştı. Türkiye alışıksız olmadığı muhalefetle tanışıyor, parlamentoda sert tartışmalar yapılıyordu. Çok partili siyasal yaşama geçeli neredeyse bir yıl olmuştu ki, ilk ciddi siyasal kriz patlak verdi. CHP hükümeti, DP’yi gayri meşru ilan etme noktasına kadar geldi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 12 Temmuz 1947’de, “12 Temmuz Beyannamesi” olarak anılan bir bildiri yayınlamak zorunda kaldı. İnönü yayınladığı bildiri ile tarafları sükunete davet ediyor, çatışmayı uzlaşmaya, kavgayı barışa çeviriyordu. Seçimle oluşan parlamentodaki muhalefet partisi olan DP’nin meşru olduğu ısrarla belirtilmişti. Çok partili demokrasinin yürüyeceğini vurgulaması ise Türkiye’yi rahatlatmıştı. Böylece çok partili siyasal yaşama geçişte son derece önemli bir rol oynayan İsmet İnönü, ilk krizin de atlatılmasını sağladı.

Beyaz ihtilal ya da afi li seçim: “Yeter S z Milletin!”

1950 seçimleri öncesinde, 16 Şubat 1950’de Şemsettin Günaltay hükümeti, muhalefetteki DP’nin de eleştirilerini dikkate alarak gerçekten demokratik bir seçim yasası hazırladı. Bu yasaya göre seçimler tek dereceli, genel, eşit, gizli oy, açık tasnif esasına göre yapılacaktı. Seçimlerde

propaganda serbest bırakılmış ve yargı güvencesi getirilmişti. Artık bütün gözler seçim gününe çevrilmişti. Mayıs başında partiler radyoda propaganda konuşmalarına başladılar. DP, bu seçimde hala belleklerde olan çok çarpıcı bir afiş kullandı. Afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilmiş, ülkenin dört bir yanına asılmış ve çok yankı uyandırmıştı. Afişte bir “el” resmedilmiş ve şu yazı yer almıştı: “Yeter Söz Milletin!” Bu afiş, DP’nin seçimi kazanmasına önemli bir katkı yaptı. Afişten CHP’liler de etkilenmişti. O kadar ki, Ankara’da teknik öğretim Müsteşarlığı’nda çalışan Milar’ın 20 gün sonra Urfa’ya tayini çıktı.

14 Mayıs 1950 de yapılan genel seçimler sonucunda DP, büyük başarı göstererek 487 milletvekilliğinden 408’ini kazandı. Demokrat Parti’nin seçim sloganı olarak pek sık dile getirdiği gibi artık “Söz Milletin”di. CHP 69 milletvekili, Millet Partisi ise bir milletvekili çıkarmıştı. Bağımsız milletvekillerinin sayısı ise 9’dü. Türkiye’de ilk iktidar değişikliği son derece barışçı bir ortamda ve seçimle gerçekleşiyor ve çok partili siyasal hayat yeni bir boyut kazanıyordu. Meclis 22 Mayıs’ta toplandı. Meclis başkanlığına Refik Koraltan, cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçildi. Hükümet, Adnan Men-deres’in başbakanlığında kuruldu.

1950-1953 yılları arasında ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemi yaşandı. Bu dönemde elverişli ha-

va koşulları ve tarıma açılan yeni alanlar sayesinde tarımsal üretim artmıştı. Öte yandan Kore Savaşı nedeniyle dünya piyasalarında tarımsal ürünlere yönelik bir talep ortaya çıkmıştı. Üstelik 2. Dünya Savaşı nedeniyle hazinede döviz ve altın birikimi vardı. Buna 1950 sonrası ihracat gelirleri de eklenince Türkiye bir “bolluklar ülkesi”ne dönüşmüştü. “Altın yıllar” DP’ye ikinci zaferini kazandırdı.

Cezalandırılan iller!

DP ekonomideki gelişme sayesinde 1954 yılında yapılan seçimlerde de başarı gösteriyor ve seçimin galibi oluyordu. Seçim sistemi sayesinde %57’ye yakını oy almış ama

milletvekilliklerinin %93'ünü (541 milletvekilliğinden 490'ını) kazanmıştı. CHP ise oyların %35'ini almış ama milletvekilliğinin ancak %6'sına sahip olmuştu, 30 milletvekili çıkarmıştı. Köylü Partisi 5, bağımsızlar ise 10 milletvekili kazanmıştı. Parlamento aritmetiği, DP'ye geniş bir hareket alanı sağladı. DP, meclis çoğunluğu ile ulusal iradeyi özdeşleştirmişti. Bu tarihten sonra bir türlü başlamadığı demokratik değişimi bir kenara bırakarak muhalefete, basına, aydınlara karşı bir baskıya girişiyor, otoriter bir yönetim kurmaya kalkışyordu.

Bu seçimden sonra oylarını muhalefete veren kimi iller, DP tarafından cezalandırılmıştı. Bazı iller, ilçe haline getirildi veya bazı iller ikiye bölündü. Örneğin seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi, Kırşehir'de oyların %44.3'ünü alarak beş milletvekili çıkarabilmişti. Kırşehir'in muhalefete oy vermesine sinirlenen Adnan Menderes, bu ili cezalandıracak ve 48 saat içinde çıkarılan bir kanunla "ilçe" haline getirilecekti. Aynı seçimde CHP'ye oy veren Malatya ise ikiye bölünerek Adıyaman ili oluşturulacaktı.

Sonun başlangıcı

1954 yılında ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem başladı. Elverişli hava koşulları bitmiş, tarımsal üretim gerilemeye başlamıştı. Kore Savaşı bitmiş, dünya piyasalarındaki tarımsal ürün talebi de sona ermişti. DP, seçim sarhoşluğu içinde iktisadi kuralları bir kenara itti. Daha az büyüme ve daha az harcama yapmayı tercih etmedi. Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları hızla düşerken Toprak Mahsulleri Ofisi devreye sokuldu. Buğday yüksek fiyatla alındı, ama kentliye de ucuz ekmek yedirildi. Aradaki fark TMO'nin zararı olarak görüldü. Bu sübvansiyon piyasadaki para miktarının artmasına neden olmuş ve döviz darboğazı gündeme gelmişti. Dış kredi arayışı başladı. Hükümetin başvurusu üzerine Ankara'ya ilk kez IMF heyeti geldi. IMF klasik reçetesini öneriyordu: "Harcamaları kısın, KİT ürünlerine zam yapın ve dış ödemeler dengesi-

ni için yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirin." Hükümet seçime giderken "kemer sıkılmak" niyetinde değildi. Ekonomik sıkıntı, siyasal gerginliği de beraberinde getirdi. Siyasal ve toplumsal muhalefet güçleniyordu. DP ise muhalefete, basına, üniversitelere ve aydınlara yönelik bir sindirme programı uygulamaya başladı. Baskıcı bir yönetimin ilk sinyalleri verilmişti. Ancak ekonomik bunalımın derinleşmeye başlaması istikrar tedbirlerinin ertelenemez hale gelmesi demektir. Bu nedenle ekonomik önlemler ertelendi, seçim tarihi ise bir yıl erkene alındı.

DP, seçim öncesinden seçim yasasında değişiklikler yaptı. Hürriyet Partisi'nin seçimlerde başarısını önlemek için partilerin seçimlere il ve ilçe örgütlerini tamamladıkları illerde girebilecekleri hükmü getirildi. Bunun yanısıra seçimlerde partilerin ittifak yapmasını engelleyici değişiklik yapıldı. Son olarak seçim tari-

hinden 6 ay evvel partisinden ayrılmamış olanların başka partilerden aday olmayacağı hükmü getirildi. Bu son hüküm DP'den ayrılan Mehmet Fuad Köprülü'yü hedef alıyordu.

Seçimlerde DP'nin oyları öncekilere göre azaldı, ancak seçim sistemi sayesinde 419 sandalye kazandı. CHP 173, CMP 4 ve Hürriyet Partisi ise 4 milletvekili çıkar-

kardı, 2 de bağımsız milletvekili vardı. CHP %41 oranında oy alırken milletvekilliği oranı %29 da kalmıştı. DP ise %47 oranında oy almasına rağmen milletvekilliğinin %70'ine sahip oldu. CHP bir çok yerde usulsüzlük yapıldığı için sonuçlara itiraz etti.

Seçimlerin ardından 4 Ağustos 1958 tarihinde ilk istikrar paketi açıklandı. Devlet harcamaları kısıyor, KİT ürünlerine zam yapılıyordu. Dolar, yaklaşık %300'lük bir artışla 9 liraya çıkarılıyordu. Ekonomik ve siyasal bunalım gittikçe derinleşti. İlk askeri darbeye giden yolun siyasal taşları da döşenmeye başlamıştı. Tahkikat Komisyonu ise sonun başlangıcıydı.

Dönem boyunca seçimlerde uygulanan basit çoğunluk

İstanbul'un i galiyle Mebusan Meclisi kapatılınca
M dafaa-i Hukuk hareketinin y r tme organı durumundaki
"Heyet-i Temsiliye" adına M. Kemal Pa a 19 Mart 1920'de
bir seçim bildirisi yayınladı

sistemi seçmen tercihinin parlamento'ya yansımaları önledi. DP aldığı oyun çok üzerinde temsilci elde etti. Seçim sistemi siyasal gerilimin kaynaklarından biri haline geldi.

2) Darbeli demokrasi

(1961,1965,1969,1973,1977 seçimleri)

Türkiye'de ilk darbe, 27 Mayıs 1960'da yapıldı. Darbe sonrasında kurucu meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa, görece olarak Türkiye'nin gördüğü en demokratik, liberal ve özgürlükçü anayasasıydı.

Seçim sisteminde de önemli değişiklikler gündeme geldi. 26 Nisan 1961'de yapılan değişikliklerle seçmen yaşı 21 olarak belirleniyor, yargı denetimi korunuyordu. Ayrıca yeni anayasada seçimlerin adil bir biçimde yapılmasını sağlamak ve iktidardaki siyasal partinin müdahalesini en aza indirmek amacı ile Millet Meclisi seçimlerinden önce adalet, içişleri ve ulaştırma bakanlarının görevlerinden çekilecekleri hükmünü getirmişti. Getirilen yeniliklerden biri de önceki döneme tepki niteliğinde olan oransal (nispi) temsil; D'Hondt seçim sisteminin benimsenmesiydi. Ayrıca seçimlerde adayların, partilerin yerel örgütlerince saptanması, genel merkezin ancak %10 oranında bir hakka sahip olması öngörülmüştü. Senato seçimlerinde ise çoğunluk sistemi benimsenmişti.

Darbe sonrasında 15 Ekim 1961'de yapılan ilk seçimlere CHP, Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi katıldı. AP, YTP ve CKMP oyların % 60'dan fazlasını aldılar. AP 158, CKMP 54, YTP 65 ve CHP de 173 milletvekili çıkardı. Seçim sonuçları tek partinin iktidar olmasına olanak vermedi. Türkiye, koalisyonlarla ilk kez bu dönemde tanıştı. 1961-1965 yılları arasında dört koalisyon kuruldu. Askerin tedirginliği nedeniyle ilk üç koalisyon İnönü başkanlığında oluşturuldu. Bu arada AP genel başkanı Ragıp Gümüşpala'nın beklenmeyen ölümü merkez sağda yeni bir liderin, Süleyman Demirel'in ortaya çıkmasına neden oldu.

Milli bakiyeli seçim

1965 yılında yapılan genel seçimler öncesinde ilk kez Siyasal Partiler Yasası çıkarıldı. Yine seçimlerden önce 13 Şubat 1965'de yapılan değişiklikle Türkiye'de ilk kez nispi temsil sistemine eklenen milli bakiye (ulusal artık) sistemi uygulandı. Bu, küçük partilerin parlamentoda temsilini olanaklı kılan bir sistemdi. Böylece her bir oyun hesaba katılması amaçlanmış, seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi öngörülmüştür. Bu sistem sayesinde, Türkiye tarihinde ilk kez sosyalist bir parti; Türkiye İşçi Partisi parlamento'ya 14 milletvekili gönderebilmişti.

1965 seçimlerine giderken CHP de siyasal yelpazedeki yerini "ortanın solu" olarak belirledi. Bu nedenle CHP seçim öncesinde komünistlikle suçlanmış "ortanın solu Moskova'nın yolu" diye sloganlar yazılmıştı. AP'nin hazırladığı bir broşürde CHP Genel Başkanı İnönü'nün, Türkiye'yi ziyarete geldiği sırada Sovyet Dışişleri Bakanı A. Gremiko'nun eşinin elini öperken gösteren fotoğrafın altında şunlar yazılmıştı: "Komünistleri şımartan el öpüş". CHP ise AP'yi gericileri korumak ve dini siyasete alet etmekle suçluyordu. CHP'nin hazırladığı bir ilanda AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel'in sofrada oturmuş durumda ve masanın üzerindeki

indeki "White Horse Whisky" etiketi bulunan şişeye imrenerek bakışını gösteren bir fotoğrafın yanında şu tekerleme yazılmıştı: "Viskisini içerken / birden gözleri daldı / viski şişesinden / Kıratı çekip aldı / Türklü Amerikanlı / kısrak girdi gerdeğe / böylece yarım kanlı / kırat çıktı perdeye." CHP, Demirel'in mason olduğunu da işlemişti. Bunun üzerine AP Genel Başkanı, locadan mason olmadığını gösteren bir belge almak durumunda kalmıştı. (Bu olay masonların bölünmesine yol açmıştır.)

Seçimler 10 Ekim 1965'de yapıldı. Milli bakiye sistemi bir partinin çoğunluk elde etmesine çok az ihtimal vermesine karşın, AP çoğunluğu sağladı. Seçimler sonucunda AP

240, CHP 134, CKMP 11, MP 31, TİP 14, YTP 19 ve bağımsızlar 1 milletvekili kazandı. Demirel 27 Ekim 1965'de hükümeti kurdu. CHP oy kaybetmiş, parti içinde hesaplaşma başlamıştı. Ortanın solunu sahiplenen Ecevit, CHP'nin 1966'daki 18. Kurultayı'nda genel sekreterliğe seçildi.

AP hükümeti, seçimlerden bir yıl önce, 1968'de hazırladığı seçim yasasında barajlı D'Hondt sistemini getirdi. Özellikle TİP ve CHP muhalefetine rağmen kabul edilen bu yasanın baraj hükmü, Anayasa Mahkemesi tarafından "eşitlik" ilkesine aykırılık gerekçesiyle iptal edildi. Yine basit D'Hondt sistemine dönülmüştü. Bu değişiklikten küçük partiler zarar gördü. Örneğin 1969 seçimlerinde TİP'in oy oranı neredeyse aynı kaldı, ama sadece 2 milletvekili çıkarabildi.

1965 sonrasında kurulan iki siyasi parti, 70'li yıllarda adından çok söz ettirecekti. Bunlardan ilki, 1969 seçimlerinden önce Alparslan Türkeş genel başkanlığını yaptığı CKMP'yd ki, adını Milliyetçi Hareket Partisi'ne çevirmişti. İkincisi, 27 Ocak 1970 Erbakan'ın liderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi'yd.

1969 seçimlerinde seçimlerde din teması öne çıktı. AP, CHP'yi dinsizlikle, CHP ise AP'yi din istismarı yapmakla suçladı. MHP ise din karşıtı olmakla itham edildi. Seçimler 12 Ekim 1969'da nispi temsil esasına göre yapıldı. AP bir kez daha tek başına iktidara gelebilecek şekilde oyların %47'sini aldı ve 256 milletvekili çıkardı. Cumhuriyetçi Güven Partisi 15, CHP 143, MHP 1, MP 6, Türkiye Birlik Partisi 8, TİP 2, YTP 6 ve içlerinde Erbakan'ın da bulunduğu bağımsızlar 13 milletvekilliği kazanmıştı.

Kısmi m dahaleli seçim

Ordu, 12 Mart'ta hükümete bir muhtıra verince Türkiye bu kez "kısmi" askeri müdahale ile tanıştı. TİP ve MNP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Anayasa değişiklikleri yapıldı. TRT ve üniversite özerkliği kaldırıldı.

12 Mart CHP için çok farklı bir anlam taşıyordu. 12 Mart olayından sonra İnönü, "tarafsız hükümet" in kurul-

masına katkıda bulunmuştu. CHP'nin genel sekreteri Ecevit ise 12 Mart'ın gelişen CHP'ye karşı yapıldığını düşünerek istifa etti. CHP'nin 21. Kurultayı'nda Ecevit, genel başkan seçildi. İnönü kaybetmişti.

1973 seçimlerinden önce, bir takvim hatasından kaynaklanan sorunlar yaşandı. Zira 12 Mart döneminde anayasa değişikliği yapılmış ve geçici bir madde eklenmişti. Buna göre ertelenen senato seçimleri ilk genel seçimlerle birlikte 12 Ekim Pazar günü yapılacaktı. Sonradan anlaşıldı ki, 12 Ekim, Pazar'a değil Cuma'ya geliyor. Ama anayasa yazdığı için seçim tarihini değiştirmek sorun oldu. Yüksek Seçim Kurulu'nun düzeltme kararıyla seçimlerin 14 Ekim 1973 tarihinde yapılması kararlaştırıldı. Seçimlerde ilk kez birleşik oy pusulası kullanıldı. Daimi seçmen kütükleri yazımı da ilk kez bu seçimler öncesinde gerçek-

leşti. Seçimlere 8 parti katıldı. AP 149, CHP 185, MSP 48, MHP 3, CGP 13, Demokratik Parti 45, T.B.P. 1 ve bağımsızlar 6 milletvekili çıkardılar. Millet Partisi ise milletvekili çıkaramadı.

Bu seçimlerde "karaoğlan" Ecevit'in yıldızı parladı. CHP'nin "ak günlere" ve "ortanın solu" sloganları geniş bir destek buldu. Ecevit, inanç hürriyetinin düşünce

hürriyeti kadar dokunulmaz ve vazgeçilmez olduğunu işledi, düzenin bozukluğunu vurguladı. Genel af çıkaracağını vaat etti. Seçimlerden CHP birinci parti olarak çıktı, ama hiç bir parti çoğunluk sağlayamadı. Parlamentoda az sandalyeye sahip küçük partiler önem kazandı. Özellikle MSP, amblemindeki anahtar gibi anahtar bir parti oldu. Seçimlerin ardından CHP-MSP koalisyonu kuruldu ama kısa sürdü. Türkiye'deki ilk Milliyetçi Cephe Hükümeti ise, güvenoyu alamayan Sadi Irmak hükümeti sonrasında kuruldu. Ortakları arasında MHP de vardı. MHP birinci MC sonrasında güçlendi. 1977 seçimlerinde de oy oranını ve sandalye sayısını artırdı.

TİP'in de katıldığı 1977 seçimlerine giderken Ecevit, CHP'nin değiştiği mesajını veriyordu. Özellikle laiklik ve halkçılık anlayışındaki değişim belirgindi. Seçmen de me-

**14 Mayıs 1950'de
yapılan genel seçimler son ucunda
Demokrat Parti, b y k ba arı
g stererek 487 milletv ekilli inden
408'ini kazandı.
Demokrat Parti'nin seçim sloganı
"artık s z milletin"di.**

sajı almakta gecikmedi. 1977 seçimlerinde MSP'nin oyu düştü, CHP oyları ise daha da arttı. Ama yine hiç bir parti çoğunluk elde edemedi. AP 189, CGP 3, CHP 213, DP 1, MHP 16, MSP 24, bağımsızlar 4 milletvekili çıkarmıştı.

Geliyorum diyen darbe

1977 seçimleri sonrasındaki hükümet istikrarsızlığı ile beraber toplumsal karmaşa da başladı. Kanlı 1 Mayıs 1977 olayları yapay bir körüklemenin de varlığına işaret ediyordu. Sağ-sol çatışması silahlı bir kavgaya dönüşmüştü. Artık ilk kimin öldürüldüğü veya kimin ateş ettiği önemli değildi. Son kimin öldürüldüğü önemliydi. Kahramanmaraş olayları gibi dinsel ve etnik ayrımlar körüklendi. Terör ve şiddet günlük yaşamın bir parçası haline geldi. Savcı Doğan Öz, Abdi İpekçi, Prof. Dr. Ümit Doğanay, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, Gün Sazak, Nihat Erim ve Kemal Türkler gibi isimler haince öldürüldü. Bütün bunlara bir de ekonomik kriz ekleniyor, ikinci petrol şoku Türkiye'yi derinden etkiliyordu. Yokluklar, kuyruklar ve karaborsa yaşamın bir parçası haline geldi. 24 Ocak kararları ekonomik bunalıma çözüm olarak düşünülmüştü. Hükümet istikrarsızlığı ise siyasal istikrarsızlığa dönüşmüştü. Hele 1980 yılının ilkbaharında görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine bir türlü cumhurbaşkanı seçilmemesi darbe kaygılarını pekiştiriyordu. CHP ve AP aday belirlemek için bile bir araya gelmiyor, kendi gösterdikleri adaylar ise seçilemiyordu. Bu arada Ajda Pekkan, Zeki Müren gibi isimlere oy verildi. Hatta bu oylardan meclisin çaycısı Necmi Efendi bile nasibini aldı. Sonuçta, 12 Eylül 1980'de de Türkiye'nin üçüncü askeri müdahalesi oldu.

1980 yılına kadar yapılan seçimlerde Türkiye'de 1968, 1973, 1977 genel seçimleri ile 1975 ve 1979 ara seçimlerinde (1965 seçimleri hariç) basit D'Hondt sistemi uygulandı. Türkiye'yi 1961-1965 ile 1973-1980 yılları arasında koalisyonlar ya da azınlık hükümetleri yönetti.

3) Sivil toplumlu demokrasi

(1983,1987,1991,1995, 1999 seçimleri)

12 Eylül askeri rejimi, önce partilerin faaliyetlerini askıya aldı. Liderler, can güvenlikleri gerekçe gösterilerek Hamzakoy'a gönderildiler. Siyaset yasaklandı, bir anlamda kötülüklerin kaynağı olarak sunuldu. Darbeden yaklaşık bir yıl sonra 16 Ekim 1981'de Türkiye tarihinde ilk kez bütün siyasi partiler temelli kapatıldı.

Darbecilere göre devlete ve topluma yeni bir şekil verilmesi, bu amaçla yeni bir anayasa yapılmalıydı. Hazırlanan anayasa her bakımdan 1961 Anayasası'na ve geçmişe tepki niteliğindedir. Yasamayı yavaşlattığı düşünülen senato tarihe karıştı.

Yasama ve yargı karşısında yürütme yani cumhurbaşkanlığı ile hükümet güçlendirildi. Anayasaya eklenen geçici madde ile eski siyasetçilerin bir bölümüne 5 ya da 10 yıllık siyaset yasağı getirildi. Anayasa 7 kasım 1982'de halkoyuna sunuldu ve %91 oranında evet oyu aldı. Aynı halkoyu ile Kenan Evren de Cumhurbaşkanı seçildi.

Yeni anayasa, seçimlerin 5 yılda bir yapılmasını hükme bağlamıştı. (Ama hiç bir zaman 5 yılda bir yapılmadı.) Seçim yasası da anayasanın ruhuna uygun değiştirdi ve hazırlandı. Amaçlanan, az sayıda partinin parlamentoya girmesi ve tek bir partinin hükümet kurabilmesiydi. Bu nedenle partilerin seçime katılması zorlaştıran ülke barajı ve yerel baraj

getirildi. Ülke genelinde %10 oy alamayan parti, milletvekili çıkaramayacaktı. Öte yandan bir partinin seçime katılabilmesi için illerin en az yarısında örgütlenmesi gerekiyordu. Oy vermeyenler 2.500 TL ceza ödeyecekti. Tercihli oy sistemi de getirildi, ama yalnızca 1991 seçimlerinde uygulandı ve 1995'de de kalktı. Televizyon ise seçimlerin en önemli aracı haline geldi. İlk kez kamuoyu yoklamaları da bu dönemde yapılmaya başladı.

Vetolu seçim

24 Nisan 1983'de parti faaliyetleri serbest bırakıldı. Siyasi ortamın hareketlenmesiyle eski liderlerin adı gün-

deme gelmeye başlayınca liderler yine Çanakkale'ye zorunlu ikamete gönderildiler. Evren ve arkadaşları az sayıda partinin kurulmasından yanaydılar. Önce 16 Mayıs 1983'de askeri yönetimin varisi olan Milliyetçi Demokrasi Partisi kuruldu. ANAP ve Halkçı Parti ise kuruluş dilekçelerini 20 Mayıs'ta verdiler. Aynı tarihlerde kurulan AP'nin devamı DYP ile CHP'nin devamı SODEP vetolar ve kuruluş kararlarının geç onaylanması nedeniyle seçime katılmadılar.

Evren, Yozgat konuşmasında "istikrar 2-3 partiyle olur" diyordu. Ama parti faaliyetleri serbest bırakılınca peş peşe parti kuruldu. Evren bunun üzerine "şimdi inadına parti kuruyorlar" diye sitem etti. Çok parti kurulması Evren'i rahatsız ediyordu. MGK'ya veto yetkisi verilmişti. Vetolar hem parti kurucuları hem de seçimde gösterilecek adaylar için çok sık kullanıldı. Kısa süre içinde parti kurucusu olmak isteyen 416 ve milletvekili adayı olmak isteyen 672 kişi veto edildi. Sonuçta darbe sonrası ilk seçimlere 3 partinin katılmasına izin verildi. Bunlar MDP, HP ve ANAP'tı. Yapay siyasal partiler ve yapay bir siyasal ortam kurulmuştu, ama uzun sürmeyecekti.

Özal, ANAP'ı, sağın liberal, milliyetçi ve dinci kesimleriyle sosyal demokrasinin bazı unsurlarını (4 eğilimi) birleştirdiğini iddia ederek kurmuştu. Özal, siyasete farklı bir üslup getirdi. Propagandasını profesyonel reklam şirketleri üstlendi ve siyasal reklam bir sektör oldu. Özal, seçim öncesinde ekonomik temaları işledi. Televizyonda Necdet Calp'la yaptığı Boğaziçi Köprüsü'nün satılması konusundaki tartışma hala belleklerdedir. Seçimler yaklaşırken Evren, askeri yönetimin halefini MDP olarak açıkladı. Seçimden önce yaptığı meydan ve tv konuşmalarında seçmene MDP'yi açıkça adres gösterdi, Özal'ı ise eleştirdi.

Seçimler 6 Kasım 1983'de yapıldı ve katılım %92.3 oranında oldu. ANAP umulmadık bir başarı gösterdi ve %45.1 oy alarak 211 milletvekili çıkardı. HP %30.5 alarak

117 ve darbenin varisi olarak gösterilen MDP ise ancak %23.3 oy alarak 71 milletvekili çıkarabilmişti.

Bir yıl sonra 1984'de yapılan yerel seçimler yapay siyasal hayatın sonu oldu. Daha önce seçime alınmayan SODEP ikinci, DYP ise üçüncü parti olmuştu. Eğer bu bir genel seçim olsaydı HP ve MDP barajı bile geçemeyeceklardı.

Solda yükselen SODEP, 1985'de HP ile birleşti. Böylece seçimlere alınmayan SODEP, SHP adını alarak parlamentoya girmiş oldu. Askeri yönetimin varisi MDP ise 1986 yılına gelindiğinde artık tükenmişti. Kendini feshetti. Parti üyesi milletvekillerinden 21'i DYP'ye geçti. Seçimlere katılmasına izin verilmeyen DYP de artık parlamentodaydı. Daha ikinci genel seçim yapılmadan parlamentonun partileri değişmişti.

Bu arada Türkiye'de "hülle partisi" adı verilen bir oluşum yaşanmaya başladı ve 1995 yılına kadar devam etti. Yeni anayasa ile milletvekillerinin parti değiştirmeleri yasaklanmıştı. Buna çözüm olarak "hülle partisi" bulundu. Bir partiden ayrılan milletvekilleri önce başka bir parti kuruyor, sonra da o parti katılmak istedikleri parti ile birleşiyor-

lardı. Böylece anayasa yasağı aşılmış oluyordu. İlk hülle partisini SHP'den ayrılan 20 milletvekili, DSP'ye geçebilmek için Halk Partisi adıyla kurdu. Sonra feshedip DSP'ye katıldılar.

Her genel ve yerel seçim öncesinde, seçim kanununda iktidardaki ANAP'ın yararına değişiklikler yapıldı. 1984 yılındaki ilk değişiklikle, büyük partiler ile Meclis'te temsil edilen partilere bütçeden, her yıl ve her seçim öncesinde, meclisteki sandalye sayısı ve aldığı oy oranında "devletçe yardım" yapılacağını hükme bağlanıyordu. Yarışmacı olduğu iddia edilen seçim sisteminde yine Meclis'te temsil edilen ve dolayısıyla büyük partilere bir kez daha avantaj sağlanmış oldu ve büyük partilerin mali gücü daha da artırılmış oluyordu.

Özal, ikinci genel seçim öncesinde seçim çevreleri ile

**1965 seçimlerine g iderken
CHP de siyasal yelpazedeki y erini
"ortanın solu" olarak belirledi.
Bu nedenle CHP seçim ncesinde
kom nistlikle suçlanmı "ortanın
solu Moskova'nın yolu" diye
sloganlar y azılmı tı.**

de oynadı. Partisine milletvekili çıkaracağını düşündüğü bazı ilçeleri il yaptı. Seçimler öncesinde seçim yasasında değişikliğe gidildi. Milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarıldı. Seçmen yaşı 20'ye indirildi.

Siyasi yasakların kaldırılması için 6 Eylül 1987'de halk oylaması yapıldı. ANAP'ın hayır propagandası yaptığı oylamadan kıl payı, %50.1 evet çıktı. Ama bu yasakların kalkmasına yetti. Evren 4 yıl kadar önce "eskiye rağbet olsaydı bit pazarına nur yağardı" demişti. Oysa 1987'de eskiye rağbet oldu ve siyaset pazarına yasaklı liderler yağdı. Böylece Ecevit, Demirel, Erbakan ve Türkeş emanetçilerden emanetleri aldılar.

Televizyonlu seçim

Halk oylamasının hayır oyları Özal'ı cesaretlendirince iki ay sonra erken genel seçime gidildi. Seçimlerde ilk kez siyasal reklam kampanyaları TRT'nin her iki kanalında da yayınlanmaya başladı. SHP bu seçimlerde hala anımsanan bir seçim reklamı kullandı: Sıkılan limon! Özal'ın "icraatın içinden" programıyla başlayan televizyon kullanımı, seçimlerin temel aracı haline gelmişti. 29 Kasım 1987'de yapılan seçimlere 7 parti katıldı. Seçimler, Türkiye tarihinin en adaletsiz sonuçlarını verdi. ANAP %36.3 oy aldı ama 292 milletvekili çıkararak Meclis'te %65'lik bir çoğunluğa sahip oldu. SHP %24.8 oy oranıyla ikinci parti oldu ve 99 milletvekili çıkardı. DYP ise %19.1 oy oranıyla 59 milletvekili kazanarak üçüncü parti oldu. DSP %8.5, RP %7.2, MÇP %2.9 ve İDP %0.8 oy alarak barajı aşamadı. Yaklaşık %20'ye yakın oy değerlendirilmemiş oldu.

Seçime katılan ilginç partilerden biri de Büyük Anadolu Partisi'ydi. Amblemi ise davulu delen jaguardı. Özal'ın kızı ve damadına hediye edilen jaguardan esinlenmişti. Özal'ı eleştirmek için kurulmuştu. TV'deki seçim propaganda konuşmaları boyunca da DYP'ye oy verilmesini istemişti.

İttifaklı seçim

Türkiye'de 1990'lı yılların başında artık özel televizyonlar da kurulmuş ve seçimlere ağırlığını koymuştu. Özal'ın oğlunun kurduğu Star televizyonu seçimler boyunca ANAP'ı destekledi. 20 Ekim 1991'de yapılan seçimlere 6 parti katıldı. Ama 5 parti barajı aşabildi. Seçime katılan Sosyalist Parti %0.4 oy aldı. DYP %27 oyla 178 milletvekili çıkararak birinci parti oldu. ANAP %24 oyla 115 milletvekili çıkararak ikinci, SHP ise %20.8 oyla 88 milletvekili çıkararak üçüncü parti oldu. RP %16.9 oyla 62 milletvekili çıkarırken, DSP ise barajı çok az bir oyla aşarak (%10.8) ancak 7 milletvekili çıkarabilmişti. Sonunda 12 Eylül'ün

yasaklı liderleri Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş 11 yıl sonra tam kadro TBMM'ye girmişlerdi.

MHP'nin devamı olarak 1983'te Muhafazakar Parti kurulmuş, adını MÇP'ye çevirmişti. 1983 seçimlerine vetolar nedeniyle katılamadı. 1987 seçimlerinde ise barajı aşamadı. Bu kez yine 1987'de barajı aşamayan RP, MÇP ve İDP ile ittifak yaptı. Seçimin asıl galibi de bu ittifak oldu. SHP ise seçimlerde 1990'da kurulan HEP ile ittifak yapmıştı. HEP kökenli milletvekillerin ant içme sırasında Kürtçe konuşmaları ve anayasa baskısı altında yemin etmek zorunda kaldıklarını söylemeleri Meclis'te ve kamuoyunda tepkiye yol açtı. Meclis so-

runlu açılmıştı ama, seçimler sonrasında merkez sağ ve solu simgeleyen DYP ve SHP'nin koalisyon kurması Türkiye'yi rahatlatmıştı. 1992 yılında Anayasa'nın geçici maddesi yürürlükten kalkınca kapatılan partiler yeniden açıldı. 17 Nisan 1993'de Özal'ın beklenmedik ölümü siyaset dengelerini değiştirdi. Demirel, Özal'ın yerine cumhurbaşkanı seçildi. Tansu Çiller ise DYP'nin genel başkanı oldu. Erdal İnönü de SHP genel başkanlığını bırakacağını açıkladı. Yerine Murat Karayalçın SHP genel başkanı oldu. Cumhuriyet'in 50. Hükümeti'nin başbakanı ilk kez kadın oluyordu. Ama başbakan da yardımcısı da seçimden çıkmamışlardı.

Refahlı seçim

1995 seçimleri öncesinde anayasa ve yasal değişiklikler yapıldı. Seçimlerde kontenjan usulü, seçim çevresi barajı ve tercih sistemi kaldırıldı. Milletvekili sayısı ise 550'ye çıkarıldı. Seçimin başlangıç tarihinden itibaren kamuoyu araştırmalarının yayınlanması ve bir parti ile adayın lehinde veya aleyhinde yayın yapılması yasaklandı. Seçimlere 12 parti katıldı.

Dinci sağ, yükselişini 1991 seçimlerinde hissettirmişti. 1995 seçimlerinden bir yıl önce 1994'deki yerel seçimlerde de Refah Partisi oylarını umulmadık bir şekilde arttırmış, seçimin galibi olmuştu. RP Erbakan'ın başkanlığında özellikle düşük gelir gruplarına yönelik faaliyetinin meyvelerini almakta gecikmedi. Aradan geçen sürede RP'nin oyları daha da arttı. Bu nedenle 1995 seçimlerinin galibi yine %21.4 oranında oy alan RP oldu ve 158 milletvekili kazandı. ANAP % 19.6 oranında oyla 132 milletvekili çıkararak ikinci ve % 19.2 oranında oy alan DYP ise 135 milletvekili çıkararak üçüncü parti oldu. DSP %14.6 oyla 76 milletvekili kazanırken, bu kez CHP barajı az bir oyla aşarak (%10.7) 49 milletvekili çıkardı. HADEP %4.2, İP %0.2, MHP %8.2, Millet Partisi %0.5, Yeni Demokrasi Hareketi %0.5, Yeniden Doğu Partisi %0.3 ve Yeni Parti %0.1 oranında oy aldı. Değerlendirilmeyen, ziyan olan oylar ise %15'e yakındı.

1995 seçimleri sonrasında koalisyon hükümetleri kuruldu. Ama RP ile DYP'nin yaptığı koalisyon sırasındaki uygulama ve gelişmeler siyasal sistemin temel değerleri konusunda ciddi bir gerilim yaratmaya başladı. Siyasal İslam bir değer olarak meşrulaştırılmaya çalışılınca ordunun "örtülü müdahalesi" olarak nitelendirilen 28 Şubat süreci yaşandı. Ardından RP laiklik karşıtı eylemlerin odak noktası haline geldiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. RP'li milletvekilleri, belediye başkanları ve üyelerin büyük bir bölümü daha önce kurulmuş olan Fazilet Partisi'ne geçti.

Milliyetçi seçim

AnaSol-D Hükümetinin gensoru ile düşürülmesinden sonra hükümet arayışları başladı. Sonrasında Ecevit'in azınlık hükümeti ülkeyi seçimlere götürmesi için desteklendi. PKK terör örgütüne ve onun başı terörist Öcalan'a yönelik kararlı takip sonuç vermekte gecikmedi. Öcalan yakalanarak Türkiye'ye getirildi. Milliyetçiliğin yükseldiği bir dönemde MHP bundan en çok yararlanan parti oldu. Türkeş'in ölümü ile dağılacakı düşünülen MHP, olaylı kongrelerin ardından Devlet Bahçeli'yi kendisine genel başkan seçti. Bahçeli, genel başkan seçildiğinde kamuoyunda pek tanınmıyordu. Ama örgütçülüğü sayesinde partiyi kısa sürede toparlayarak seçimlere taşıdı. Tahmin edilmeyen bir şekilde seçimlerden ikinci parti olarak çıktı.

18 Nisan 1999'da yapılan son genel seçime 20 parti katıldı. Beş parti barajı geçebildi. MHP sürpriz yapıp ikinci parti oldu. DSP birinci parti olarak çıkarken, Cumhuriyet'le yaşıt CHP baraja takılarak parlamento ya giremedi.

Seçmene 1983'ten itibaren, seçimlerde, adeta iki farklı siyasal seçenek sunuldu. Bu seçeneklerden

1982'de seçim yasası da anayasanın ruhuna uygun olarak hazırlandı. Amaçlanan, az sayıda partinin parlamentoya girmesi ve tek partinin hükümet kurabilmesiydi. Böylece yerel baraj ve ilke barajı getirildi.

ilk, istikrarı öne çıkaran, güçlü yürütmeye dayanan, barajlı bir seçimden çıkmış etnik ve dini sorunları seçim sistemi ile aşmaya çalışan bir meclisti. İkincisi ise, seçimde adaletin öne çıktığı, küçük partilerin de temsil edildiği ve hiç bir partinin tek başına iktidara gelemeyeceği biçimde oyların dağılmış olduğu, istikrarsız, koalisyonlarla yönetilen bir rejimdi. Seçmen adeta "adalet" ve "istikrar" arasında tercih yapmaya zorlandı. Ama 12 Eylülcülerin arzuladığı "3 partili sistem" tutmadı. Türlü engellere rağmen parti sayısı azalmadı. Son seçimlere 20 parti katıldı ki, bu Türkiye tarihinin en kalabalık partili seçimleriydi. Geline yer çok partili ve kutuplu bir nokta oldu.

Yard. Doç. Dr. Mehmet Ali Altın

İ.İ. S.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi